

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI ÇERÇEVESİNDE HALEFİYET VE DEVAMLILIK TARTIŞMALARI

*Succession and Continuity Discussions within the Framework
of the Treaty of Lausanne*

Seda ÖRSTEN ESİRGEN*

ÖZ

Türk hukuk tarihinin en önemli kırılma noktalarından biri olan Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci, uluslararası hukuk açısından değerlendirilmek istendiğinde, halefiyet ve devamlılık kavramları ön plana çıkmaktadır. Bu kavramlar çerçevesinde yapılacak değerlendirmelerde kaçınılmaz olarak başvurulması gereken en önemli kaynak ve aynı zamanda hareket noktalarından birini oluşturan düzenleme, Lozan Antlaşması'dır. Uluslararası hukuk literatüründe her iki devlet arasında devamlılık ilişkisinin bulunduğu görüşü ağır basmakla birlikte, Lozan Antlaşması incelendiğinde, yeni kurulan Türk devletinin bağımsız ve çağdaş bir ülke kurma amacı doğrultusunda, her bir maddenin doğuracağı olası sonuçlar göz önünde bulundurularak ve Osmanlı dönemindeki uygulamalardan ders çıkarılarak kaleme alındığı görülmektedir. Bu doğrultuda, Lozan Antlaşması'nın ülke toprakları, devlet borçları, malları ve arşivleri, uluslararası antlaşma ve uluslararası örgüt üyelikleri, imtiyazlar, devlet memurları ve vatandaşlıkla ilgili hükümleri incelenerek, halefiyet ve devamlılık tartışmaları açısından söz konusu hükümler değerlendirilmiştir. Sonuçta uluslararası hukukta yeknesaklık göstermeyen halefiyet ve devamlılık uygulamalarının Türk hukuk tarihi açısından da kesinlik arz etmediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Halefiyet, devamlılık, Lozan Antlaşması, Osmanlı Devleti, Türkiye Cumhuriyeti.

Makalenin Geliş Tarihi: 20.02.2023, **Makalenin Kabul Tarihi:** 04.03.2023.

* Doç. Dr. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı, E-posta: orsten@law.ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7634-8092.

ABSTRACT

When the collapse of the Ottoman Empire and the establishment process of the Republic of Turkey are wanted to be evaluated in terms of international law, the concepts of succession and continuity figure prominently. The Treaty of Lausanne is the most important source and one of the starting points within the framework of these concepts. Although the view that there is a continuity relationship between the two states in the international law literature dominates, when the Treaty of Lausanne is examined, it is seen that each article was written by the new Turkish state in line to considering the possible consequences and taking lessons from the practices in the Ottoman period to establish an independent and modern country. From this point of view, the provisions of the Treaty of Lausanne on the territory of the country, state debts, properties and archives, international treaties and international organization memberships, privileges, civil servants, and citizenship are examined, and such provisions are evaluated in terms of succession and continuity discussions in this study. As a result, it has been seen that the succession and continuity practices, which do not show uniformity in international law, are not also certain in terms of Turkish legal history.

Keywords: Succession, continuity, Treaty of Lausanne, Ottoman Empire, Republic of Turkey.

GİRİŞ

Türk hukuk tarihinde XIX. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan değişim, XX. yüzyılda da sürmüştür; Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkan devletler arasında sayılması ve ülkenin işgalinin Millî Mücadele hareketini doğurması, yeni bir devletin kuruluş sürecini de beraberinde getirmiştir. 1921 yılında kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 1876 Anayasası'nı tam olarak yürürlükten kaldırmamış; ülkede iki anayasanın yürürlükte olduğu bir dönem yaşanmış; bu dönem, saltanatın kaldırılması, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması ve Cumhuriyetin ilanını takiben kabul edilen 1924 Anayasası'yla son bulmuştur. Bu süreçte bütün adımlar, siyasi ve hukuksal açıdan tam bağımsızlık hedefine yönelik atılmıştır. Ancak bir yandan Osmanlı Devleti tüm unsurları açısından değişikliğe uğrayıp, yeni bir devlet kurulurken, diğer yandan yeni Türk devletinin Osmanlı Devleti ile ilişkisinin hukukî nitelendirmesi de, devletin devamlılığı açısından tartışılmaya başlanmıştır.

Devletin devamlılığı, bir uluslararası hukuk kişisi olarak devletin varlığını kesintisiz olarak devam ettirmesini ifade etmektedir. Ancak belli bir ülke üzerinde kullanılan egemenlik yetkisinin, yani sahip olunan hak, yetki ve sorumlulukların devletler arasında el değiştirmesi, yani bir ülke üzerinde uluslararası hukuktan doğan hak ve yükümlülükleri ileri sürebilme kabiliyetinin bir devletten başka bir devlete geçmesi, uluslararası hukukta halefiyet kavramı ile açıklanmaktadır.¹

Osmanlı Devleti'nin sona ermesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması da, bu konuyla ilgili olarak uluslararası hukuk çerçevesinde önemli bir örnek olarak gerek ulusal, gerek uluslararası literatürde incelenmiş ve tartışılmıştır.

Ancak literatürde, yeni kurulan Türk devletinin uluslararası hukuk açısından temel dayanak noktası olan Lozan Antlaşması'nın doğrudan halefiyet/devamlılık tartışmaları açısından bir değerlendirmesi yapılmamıştır.

TÜBİTAK'ın ARDEB-1001 Programı kapsamında desteklenen 220K076 numaralı Projenin de bir parçasını oluşturan bu çalışmayla, Türk hukuk tarihi açısından Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişki, Lozan Barış Antlaşması ışığında incelenerek, daha önce literatürde bazı maddeler üzerinden yürütülen tartışmalara daha geniş bir perspektif getirilmesi amaçlanmaktadır.

I.HALEFİYET VE DEVAMLILIK KAVRAMLARI

Devlet kavramı, ülke, insan ve egemenlik unsurlarından oluşmuş; bu unsurlardaki değişiklikler, tarih boyunca devletlerin yıkılışına ve yeni devletlerin kuruluşuna sebep olmuştur. Bütün bu süreç, uluslararası hukuk çerçevesinde farklı ve/veya benzer hukuki sonuçlar doğurmuştur.

Ancak uluslararası hukuk düzeni, uluslararası ilişkilerde açıkça istikrardan yarıdır. Bu nedenle uluslararası düzene yeni bir devletin gelişi, uluslararası hukuktan doğan hak ve yükümlülükleri açısından, kaçınılmaz olarak birtakım istikrarsızlıklar ve belirsizlikler ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla uluslararası hukukta devamlılık karinesinin bulunduğu, yani bir devletin yok olduğu yeterli delillerle ispat edilmedikçe varlığını sürdüreceği iddia edilebilir.²

¹ Ceren Zeynep Pirim, Devletlerin Uluslararası Sorumluluğa Halefiyeti, (Ankara: Turhan Kitabevi, 2016), 1; Selcen Nur Kışla, Uluslararası Hukukta Devletlerin Andlaşmalara Halefiyeti, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), s. 10.

² Patrick Dumberry, "Is Turkey the Continuing State of the Ottoman Empire Under International Law?", Netherlands International Law Review, LIX, (2012), 243.

Bu çerçevede devamlılık, hukukî bir varsayım olarak, belli bir ülkenin, halkın veya siyasî otoritenin değil; uluslararası hukuk kişiliği gibi soyut bir kavramın devamlılığını ifade etmektedir. Dolayısıyla bir devletin ülkesi ve uluslararası kişiliğinin biçimi aynı kalmakla birlikte, hükümetinde ya da rejiminde meydana gelebilecek bir değişikliğin, uluslararası alanda o devletin kişiliğinin devamlılığını etkilemeyeceği kabul edilmektedir. Bir başka deyişle, devletin egemenlik unsurunda olağan dışı yöntemlerle (isyan, ihtilal vs.) gerçekleştirilen değişiklikler, devletin hukuki kişiliğini değiştirmemektedir.³

Aynı şekilde, ülke kazanımlarının veya kayıplarının, devletin hukuki kişiliğini ve dolayısıyla devamlılığını etkilemeyeceği; dolayısıyla devletin hukuk kişiliğini belirleyen unsurun ülke unsuru olmadığı ifade edilmektedir. Ancak devletin devamlılığının kabul edilebilmesi için ülkesinin ne kadarını muhafaza etmesi gerektiği sorusunun ise kesin ve her durumda geçerli bir cevabı bulunmamaktadır.⁴ Benzer şekilde, nüfus ögesinde meydana gelebilecek değişikliklerin de, ülke unsurundakilerle birlikte gerçekleşebileceği düşünüldüğünde, nüfus konusunda doğum, göç veya etnik yapının değiştirilmesine yönelik müdahaleler sonucu yaşanan değişikliklerin devletin devamlılığına halel getirmeyeceği kabul edilmektedir. Dolayısıyla ülke veya nüfus unsurlarındaki değişikliklerin esaslı olup olmadığına somut olayın şartlarına göre karar verilmesi gerekir.⁵

Görüldüğü üzere, bir devletin unsurlarının geçirdiği değişikliklerin ölçüsü, niteliği ve sonuçları, uluslararası hukuk açısından farklı değerlendirilmektedir.

Uluslararası hukuk çerçevesinde devamlılık, aynı uluslararası hukuk kişiliğini temsil etme olarak ortaya çıkarken, halefiyet, bir ülke üzerinde uluslararası hukuktan doğan hak ve yükümlülükleri ileri sürebilme kabiliyetinin bir devletten bir başka devlete geçmesidir. Dolayısıyla halefiyet

³ Seha L. Meray, *Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1977), 170; Pirim, 25, 29.

⁴ Doktrinde genel olarak, kaybedilen toprakların, kalan topraklardan önemli ölçüde daha büyük olduğu durumlarda bile, bir devletin kişiliğinin etkilenmediği kabul edilmektedir. Nitekim bazı hesaplamalara göre 1878-1918 yılları arasında Osmanlı Devleti, ülkesinin yaklaşık %85'ini kaybetmiştir. Ancak buna rağmen, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, uluslararası hukuka göre yeni bir devlet olmayıp; çok daha küçük bir toprak parçasına sahip olmakla beraber, Osmanlı İmparatorluğu ile aynı devlet olarak görüldüğü dile getirilmiştir. Dumberry, 245.

⁵ Pirim, 27, 28.

vakalarında devlet, bir başka devlet ile ikame edilmekte iken; devamlılık söz konusu olduğunda devletin kurucu unsurlarında meydana gelen değişikliklere ve hukukî ilişkinin taraflarından birisinin değişmesine rağmen, aynılık korunmaktadır.⁶

Bu çerçevede halefiyetteki değişim, halef devletin ülke üzerindeki hakimiyeti sürekli olacak şekilde, siyasî otoritenin ve bütün hukukî düzenin, başka devlete intikali; siyasî, ekonomik, askerî ve hatta kültürel altyapının değişmesi, bu değişikliklerle devletin yeniden yapılandırılması anlamına gelmektedir.⁷

Bir devletin öteki bir devlete halef olması, üç durumda mümkündür: - Bir devlet egemenliğinden ayrılmak suretiyle iki ya da daha çok devletin ortaya çıkması durumu; - İki ya da daha çok devletin birleşmesi durumu; - Bir ülke parçasının bir devletten ötekine el değiştirmesi durumu.⁸

Görüldüğü üzere, ortaya çıkış sebepleri, içinden geçtikleri süreçler ve sonuçları itibarıyla birbirinden ciddi farklılıklar arz eden halefiyet vakalarının her biri için geçerli yeknesak kurallardan söz edebilmek mümkün değildir; zira aynı tür halefiyet vakalarında dahi çok farklı uygulamalara tanık olunmuştur. Bunun nedeni ve halefiyetle ilgili genel bir kuralı ayırt etmedeki zorluk, devamlılık ve halefiyet durumlarının çok sayıda olgusal çeşitliliği içinde barındırmasıyla ilgilidir. Dolayısıyla uluslararası hukukun, halefiyet ve devamlılık statülerini birbirinden ayırmak amacıyla kıstas üretmediği söylenebilir.⁹

Halefiyet ve devamlılık kavramları, aynı zamanda birbiriyle iç içe geçmiş kavramlar olup; bir halefiyet süreci, devam eden devletin ve halef devletlerin birlikte var olmaları sonucunu doğurabilmektedir. Dolayısıyla halefiyet ve devamlılık kavramlarını birbirinden ayırmak her zaman mümkün olmamakta; bu durum, halefiyet konusunun uluslararası hukukun en karmaşık ve belirsiz alanı olarak kabul edilmesi sonucunu doğurmaktadır.¹⁰

⁶ İzzettin Doğan, Devletin Milletlerarası Andlaşmalardan Doğan Hak ve Borçlara Halefiyeti Sorunu, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1970), 88, 89; Pirim, 23.

⁷ Pirim, 1; Kışla, 8.

⁸ Hüseyin Pazarcı, Uluslararası Hukuk Dersleri III. Kitap, 3.Baskı, (Ankara: Turhan Kitabevi, 1999), 25.

⁹ Pirim, 19, 20; Deniz Akçay, "Türkiye Cumhuriyeti/Osmanlı Devleti ve Ardılık/Devamlılık Sorunsalının Görelileşmesi", Ermeni Araştırmaları, 56, (2017), 168; Emre Öktem, "Turkey: Successor or Continuing State of the Ottoman Empire?", Leiden Journal of International Law, 24, (2011), 581.

¹⁰ Pirim, 23; Akçay, 168; Kışla, 7.

İdeal olan, uluslararası halefiyet hukukunun, tüm halefiyet vakaları için geçerli ve tutarlı bir çerçeve ortaya koymasındır. Ancak doktrin, içtihat ve uluslararası antlaşmaların birbirinden farklı halefiyet türleri için farklı ilke ve kurallardan söz ettiği görülmektedir.¹¹

Bu doğrultuda uluslararası hukuk uygulamasında halefiyet durumlarının önceden kestirilemeyecek sonuç ve olası uzantıları nedeniyle, devletlerin bu alanda norm geliştirme konusuna ihtiyatla, hatta olumsuz yaklaştıkları ileri sürülmüştür. Halefiyetin bazı yönlerinin devletler hukuku normlarına kavuşturulmasına yönelik 23 Ağustos 1978 tarihli “Devletlerin Uluslararası Antlaşmalara Halefiyeti Hakkında Viyana Sözleşmesi” ile 8 Nisan 1983 tarihli “Kamu Borçları, Mallar ve Arşivlerde Halefiyet Hakkında Viyana Sözleşmesi”nin devletler tarafından fazla rağbet görmemiş olması da, bu ihtiyatın bir göstergesi olarak kabul edilebilir.¹² Söz konusu iki düzenlemede halefiyet, bir devletin ülkesi veya ülke parçasının üzerindeki uluslararası ilişkilerden doğan sorumluluğunun diğer bir devlete geçmesi şeklinde tanımlanmıştır.¹³

1978 tarihli Sözleşme¹⁴, az sayıda taraf devlet arasında yürürlükteyken, 1983 tarihli Sözleşme¹⁵ ise henüz yürürlüğe girmiş bile değildir.¹⁶

Sonuç olarak halefiyet, antlaşmalar ve uluslararası örgüt üyelikleri, devlet malları, arşivleri ve devlet borçları, mevzuat ve yönetim ile özel kişilerin hakları (vatandaşlık ve mülkiyet hakları) gibi açılardan hukuksal

¹¹ Pirim, 19.

¹² Emredici olmaktan çok, yol gösterici nitelikte olan bu iki sözleşme, gerek BM Güvenlik Konseyi’nde veto hakkına sahip bir devlet, gerek devletler hukuku ve diplomasi deneyimi yüksek bir Batı Avrupa ya da Kuzey Amerika devleti tarafından onaylanmamış ve hatta imzalanmamıştır. Akçay, 167, 168.

¹³ Kışla, 6.

¹⁴ 23 Ağustos 1978 tarihinde imzalanarak 6 Kasım 1996 tarihinde yürürlüğe giren 1978 tarihli Devletlerin Antlaşmalara Ardılığına Dair Viyana Sözleşmesi’ne bugün sadece 23 devlet taraf konumundadır. Türkiye ise, bu Sözleşme’ye taraf değildir. Anıl Çamyamaç, “Bir Uluslararası Hukuk Müessesesi Olarak Uluslararası Örgütler Arasında Ardılık”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 24, S: 1, (2022), 8 dn. 19.

¹⁵ 8 Nisan 1983 tarihinde imzalanan 1983 tarihli *Devletlerin Devlet Mallarına, Arşivlere ve Borçlara Ardılığı Viyana Sözleşmesi*’ni günümüzde sadece 7 devlet (Estonya, Gürcistan, Hırvatistan, Kuzey Makedonya, Liberya, Slovenya, Ukrayna) onaylamıştır. Çamyamaç, 8 dn. 20.

¹⁶ Çamyamaç, 8.

etkiler doğururken; her bir halefiyet vakasında bu konularda üretilen çözümler, uluslararası toplumun siyasal dengesi ve değer yargılarına göre değişiklik göstermiştir. Dolayısıyla özellikle bazı noktalarda uluslararası hukuk kurallarını kesin olarak saptayabilmek, her zaman olanaklı olmamıştır.¹⁷

II. OSMANLI DEVLETİ İLE TÜRKİYE CUMHURİYETİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bir devlet parçalandığında ve onun yerine birden fazla devlet ortaya çıktığında veya başka bir devletle birleştiğinde, bu devletlerin her birinin halef devlet mi olduğu yoksa içlerinden birinin eski devletin devamı mı olduğu sorusu ortaya çıkmaktadır. Bu sorunun cevaplandırılması, sonraki dönemde devletler arasındaki ilişkilerin hukukî bir düzene kavuşturulması açısından olduğu kadar; üçüncü devletlere karşı antlaşma, borç ve imtiyaz gibi yükümlülüklerin ve sorumlulukların devamlılığının güvence altına alınmasını sağlamaya da hizmet etmektedir.¹⁸

Uluslararası hukuk literatüründe ağırlıklı görüş, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nin devamı niteliğinde olduğu yönündedir. Bu durumda, Osmanlı Devleti'nin ardından pek çok yeni devletin kurulması, ayrılma yoluyla halefiyetin örneklerini oluşturacak; Türkiye Cumhuriyeti de, Osmanlı Devleti'nin hukukî kişiliğini devam ettiren devlet olarak nitelendirilecektir. Dolayısıyla hukukî kişiliği devam ettiren bir devlet bulunduğu için, hak ve yükümlülükler de, herhangi bir kesintiye uğramamış olacaktır. Osmanlı Devleti'nin kişiliğinin sona erdiği kabul edildiği takdirde ise ilgili durum, dağılma yoluyla halefiyet kapsamına girecek ve Türkiye Cumhuriyeti de, diğer devletler gibi halef devletlerden biri olacaktır. Ancak bu durumda da, Osmanlı Devleti'ne halef olduğu tarihin belirlenmesi açısından çeşitli ihtimaller gündeme gelecektir.¹⁹

Bu çerçevede uluslararası sorumlulukta şahsîlik esas olduğundan halefiyet kabul edilmemekte; dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti, halef devlet sayılması halinde Osmanlı Devleti'nin hukuka aykırı fiillerinden herhangi bir

¹⁷ Pazarcı, 26, 36; Melda Sur, *Uluslararası Hukukun Esasları*, 11.Baskı, (İstanbul: Beta Yayınları, 2017), 151.

¹⁸ Kışla, 12, 13.

¹⁹ Kışla, 23; Detaylı bilgi için bkz. Öktem, 579, 580.

sorumluluğu söz konusu olmazken, devam eden devlet olarak kabul edilmesi halinde sorumlu tutulması mümkün hale gelmektedir.²⁰

Bununla birlikte, uluslararası hukuk doktrininin devam eden devlet niteliğinin tespitinde geliştirdiği ilkelere rağmen, sürecin her zaman bu ilkelere uygun şekillenmediği görülmektedir. Zira devletin hukukî kişiliğinin devam edip etmediği konusunda, halefiyet sürecinden geçen devletin ve üçüncü devletlerin tutumu da etkili olmaktadır. Tarihî ve hukukî süreç birlikte değerlendirdiğinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni bir devlet kurma iradesi ile hareket ettiği göz ardı edilemez. Dolayısıyla devamlılık karinesinin, çoğu zaman siyasî saikler ışığında kabul veya reddedildiği söylenebilir. Ancak her şekilde, bir devletin sona erip ermediğinin tespitinde somut olayın şartlarının dikkate alınması gerekmektedir.²¹

Halef devlet olma durumunda, uluslararası toplumdaki yerini alan devletlerin tanınması esasken; devamlılık, üçüncü devletler tarafından tanınmayı gerektirmeyen, *erga omnes* bir nitelik arz etmektedir. Üçüncü devletler, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ni tanımaya gerek duymamışlardır. Ancak diğer taraftan, daha önce Osmanlı Devleti ile aralarında dostluk, ikamet, ticaret, konsolosluk, suçluların iadesi gibi antlaşmalar bulunan devletlerin büyük bir kısmı, Türkiye ile yeniden bu tür antlaşmalar yaparak, Türkiye'nin yeni bir devlet olduğu kanısını açıkça benimsemişlerdir.²²

Osmanlı Devleti'ne başkentlik etmiş bütün şehirler ile tarihî ve kültürel merkezlerin, Devletin bütün büyükelçilik ve konsoloslukları ile idarî, malî ve askerî yapılanmasının Türkiye'ye geçtiği, resmî bayrak ile resmî dilin aynen benimsendiği, bürokratik ve askerî kadronun yeni devletin kuruluş sürecine büyük katkısının olduğu bilinmektedir.²³

Ancak bunlar dışında, Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki hukukî ilişkinin nitelendirilmesinde, 1925 ve 1956 yıllarında verilen çeşitli kararların da incelenmesi gerekmektedir.

²⁰ Kışla, 24.

²¹ Pirim, 26, 31; Kışla, 27.

²² Doğan, 91; Pirim, 51; Öktem, 577.

²³ Pirim, 51; Öktem, 577.

A. Osmanlı Devlet Borçları Hakem Kararı

Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı olduğu tezini savunan hukukçuların temel referansları Osmanlı devlet borcuna ilişkin tek hakem İsviçreli Eugene Borel'in 18 Nisan 1925'te verdiği tahkim kararıdır.²⁴

Lozan Antlaşması'nın 51.maddesinin 1.ve 2.fıkralarında söz konusu borçların bölüşülmesinde vergi ilkesi esas alınmıştır. Bu maddelerin yorumundan doğan anlaşmazlık, Antlaşma'nın 47. maddesi uyarınca hakemliğe sunulmuş ve hakem olarak seçilen E. Borel'in verdiği kararla sorun çözüme bağlanmıştır.²⁵

Karara konu uyuşmazlığın temelinde Lozan Antlaşması'nın Osmanlı devlet borçlarına ilişkin 46. maddesi bulunmaktadır. Söz konusu madde, parçalanmış İmparatorluğun devlet borçlarının Türkiye ile maddede sayılan diğer devletler arasında paylaştırılmasını kararlaştırmıştır. Ancak bu paylaşım yapılmamasına Irak, Filistin ve Mavera-i Ürdün itiraz etmiştir. Türkiye ise, bir devletin ülkesinin bir başka devlete intikali vakalarında, ülkeyi devralan devletin, ülkeyi devreden devletin kamu borcunun söz konusu ülke ile orantılı kısmını üstlenmek zorunda olduğunu savunmuştur. Dolayısıyla borç paylaşımında dikkate alınacak olan "ortalama gelir" in hesaplanmasında 1910-1912 dönemi sonrasında kaybedilen topraklara ait gelirler dışarıda bırakılmalıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun kaybettiği bu topraklar, Türkiye'ye yabancıdır ve Lozan Antlaşması'nın 51. maddesi tarafından düzenlenmemektedir. Başka bir ifadeyle, Türkiye, hukuken Osmanlı Devleti'nin devamı olmadığını ve diğer devletler gibi İmparatorluğun parçalanmasından doğan yeni bir devlet olduğunu ileri sürmüştür.²⁶

Hakem Borel, Türkiye'nin iddialarını kabul etmemiştir. Osmanlı Devleti ile Türkiye arasında hukukî bir devamlılık olduğu tezini benimserken, uluslararası hukukta bir devletten ayrılarak kendisine katılan ülkelerin, söz konusu ülkeye ait devlet borçlarını üstlenmeleri gerektiği yönünde bir uluslararası hukuk ilkesi bulunmadığının da altını çizmiştir. Dolayısıyla verilen karar, Türkiye'nin Osmanlı Devleti'nin devam eden devleti olduğu,

²⁴ Akçay, 170, 171.

²⁵ Meray, 177, 178.

²⁶ Pirim, 45-47.

İmparatorluğun parçalanma sürecinin de bir ayrılma vakası niteliğinde olduğu yönünde şekillenmiştir.²⁷

Karara yöneltilen eleştirilerin başında, Hakem Borel'in bazı yorumları yaparken, Türk Heyeti'nin görüşlerini göz önünde bulundurmadan, Fransız delege M.Bompard'ın görüşüyle sınırlı tutması gelmektedir. Zira 46. ve 47. maddelerin uygulanmasında maddelerin gerçek anlamını bulmak için tarafların ortak iradesine başvuran Borel, 99. maddenin yorumunda hiçbir hukukî neden olmaksızın, Fransız delege Bompard'ın iradesine üstünlük ve öncelik tanımıştır. Oysa Türk Heyeti, Lozan'da Türkiye'nin yeni bir devlet olduğunu ısrarla savunmuş ve Türkiye'nin yalnızca iradesiyle kabul edeceği antlaşmalarla bağlı kalacağını söylemiştir. Aynı şekilde Türk Heyeti, azınlık haklarıyla ilgili hükümler görüşülürken, Türkiye'nin imzalamadığı herhangi bir antlaşma hükmüne dayanamayacağı, dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin akdettiği antlaşmalardan doğan hak ve borçlarla Türkiye'nin bağlı olmadığını açıkça belirtmiştir.²⁸

Bazı hukukçular, Hakem Borel'in kararının "doğruluğunu" tartışmamakla birlikte, bu konunun tartışmalı olduğuna dikkat çekmekte ya da devamlılık/halefiyet tartışması açısından Borel kararının ötesine geçerek, Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihsel ve siyasal kuruluş sürecine eğilerek, kaydedilen derin değişimlerin Osmanlı Devleti'nin kişiliğini sona erdiren bir devrim olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadır.²⁹

Ancak her şekilde, Osmanlı Devlet Borcunun paylaşım hesabıyla sınırlı olması gereken tahkim yetkisinin, Türkiye'nin devamlılığı yönünde genel ve ileriye dönük bir temel oluşturması tartışmalı olup, yetki aşımı olarak değerlendirilmesi dahi gündeme gelebilecektir. Zira borcun paylaşımındaki esas ilkeler, Lozan Antlaşması'nda belirlenmiştir ve tarafların dilekçelerinde de halefiyet/devamlılık tartışmasına girilmesini gerektirecek bir iddia bulunmamaktadır.³⁰

²⁷ Pirim, 45-47.

²⁸ Doğan, 89, 90.

²⁹ Akçay, 171. Ayrıca bkz. Enrico Zamuner, "Le Rapport entre l'Empire Ottoman et la Republique Turque face au Droit International", *Journal of the History of International Law*, Vol. 6, (2004), 231.

³⁰ Akçay, 176, 177.

B. Roselius-Carsten Kararı

Söz konusu karar, Roselius Şirketi'nin Osmanlı Devleti'yle olan bir davasının uzlaşmayla sonuçlanmasının ardından yapılması gereken bir ödeme işlemi gerçekleştirilmek üzere hukukçu Karsten'e verdiği bir miktar para hakkında Amsterdam Bölge Mahkemesi'nde açtığı alacak davasına ilişkindir. Dava, Karsten'e karşı açılmış olmakla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti Devleti de, yatırılan parayı almak için davaya müdahil olmuştur.³¹

Roselius Şirketi, söz konusu paranın o dönemde Osmanlı Devleti'nde ödenmesi amacıyla davalıya verildiği ve Türkiye Cumhuriyeti'nin bu paranın ödenmesini talep etme hakkının bulunmadığı gerekçesiyle, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin müdahilliğine Roselius Şirketi karşı çıkmıştır. Davacılar, davalı Karsten'in Osmanlı İmparatorluğu'nun değil, kendilerinin temsilcisi olduğunu, dolayısıyla davalı ile Osmanlı İmparatorluğu arasında hiçbir hukukî bağın kurulmadığını ileri sürmüşlerdir.³²

Sonuçta, Türkiye Cumhuriyeti'nin müdahil olduğu *Roselius-Karsten Davası*'nda davacı, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nin devam eden devleti olma niteliğini taşımadığını ileri sürerken, Amsterdam Bölge Mahkemesi "... her ne kadar Türkiye artık bir İmparatorluk değil de Cumhuriyet olsa ve Büyük Savaş'taki ülke kayıpları sebebiyle hacmi ciddi ölçüde azalmış olsa da, bu, Cumhuriyet'in İmparatorluk'un halefi olmadığını düşündürmez. Ülkenin ana kısmını teşkil eden kalan kesim, Türkiye'yi kuran, farklı bir hükümet şekli ve daha büyük hacmi olan devletin devamıdır ve kaybedilen topraklar hariç tüm hakları ve borçlarını muhafaza etmiştir" şeklinde bir tespitte bulunmuştur ve bu yönden, literatürde halefiyet ve devamlılık kurumlarını karıştırdığı için eleştirilmiştir.³³

Roselius kararının, devamlılık tezi açısından geçerli ve yeterli bir referans oluşturmadığı açıkça literatürde dile getirilmiştir. Bir ulusal mahkemede görülmekte olan hukuk davasında, Mahkeme'nin Osmanlı Devleti'nin devam edip etmediği konusunda görüş belirtmesinin hiçbir bağlayıcılığı yoktur.³⁴

³¹ Dumberry, 261.

³² Annual Digest of International Law Cases 1919-1922, Ed.: J.F.Williams-H.Lauterpacht, (Cambridge University Press, 1932), 36.

³³ Çamyamaç, 7 dn. 13.

³⁴ Akçay, 184.

C. Osmanlı Deniz Fenerleri Hakem Kararı

Osmanlı Devlet Borcuna ilişkin 1925 tarihli tahkim kararında Hakem Borel'in yürüttüğü muhakeme, 1956 yılında bir başka tahkim kararında daha benimsenmiştir. Bu karar, devletin ülkesinin bir parçasının bir başka devlete intikali vakalarında uluslararası sorumluluğun akıbetine ilişkin doktrine yol gösteren tek uyuşmazlıktır.³⁵

Uyuşmazlığın temelinde Osmanlı Devleti'nin 1860 yılında *Collas et Michel* adlı Fransız şirketiyle akdettiği, İmparatorluğun deniz fenerlerine ilişkin imtiyaz sözleşmesi bulunmaktadır. Şirket, verilen imtiyaz uyarınca kıyıların aydınlatılması görevini üstlenmiştir. Söz konusu imtiyaz sözleşmesi, başta 20 yıl süreli olup, belirli aralıklarla uzatılmıştır; ancak bir uluslararası antlaşma niteliği taşımamaktadır. Bununla beraber, imtiyazların verildiği tarihte İmparatorluğun bir parçasını oluşturan ülkenin bir kısmı, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Yunanistan'a bağlandığından; imtiyazların eski Osmanlı ülkesi üzerinde Yunanistan'ın egemenliğinin tesis edilmesinden sonra geçerli olup olmayacağı, bir uluslararası hukuk sorunu olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla uyuşmazlık, sadece Yunanistan ile Fransa arasında olup, Türkiye'nin taraf olması söz konusu değildir.³⁶

Uyuşmazlık, Uluslararası Daimi Adalet Divanı'na götürülmüş; Divan, 1934 ve 1937 yıllarında verdiği iki karar ile Osmanlı Hükümeti'nin Fransız şirketine ait imtiyazları 1949 yılına kadar uzatan kararlarının Yunanistan'a karşı ileri sürülebileceğini kabul etmiştir. Ancak taraflar aralarında anlaşamayınca tahkim usulüne başvurmuşlar; 1953 yılında oluşturulan tahkim heyeti, 1956 yılında karar vermiştir.³⁷

Uyuşmazlık, kendi içinde iki ayrı sorunu barındırmaktadır. Buna göre;

- Lozan Barış Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden önce Osmanlı Devleti'ne atfedilebilir nitelikte olan eylemlerden doğan onarım yükümlülüğünün akıbeti³⁸: Osmanlı Devleti'nin uluslararası hukuka

³⁵ Pirim, 47, 116.

³⁶ Akçay, 180, 181; Pirim, 116.

³⁷ Pirim, 116, 117.

³⁸ Osmanlı askeri makamlarının 1911 yılının sonbaharında Selanik'in girişinde bulunan bir şamandıranın kaldırılmasına karar vermeleri nedeniyle Fransız şirket, zarara uğradığını iddia etmiştir. Osmanlı yetkilileri, 30 Temmuz 1912 tarihinde şirket yetkililerine hitaben yazdıkları mektupta sorumluluğu üstlenmiş olsalar da, Balkan Savaşlarının patlak vermesi ile zarar giderim süreci durmuştur. Yunanistan'ın

aykırı olmayan (hukuka aykırı olsa dahi) bir işlemi nedeniyle, halef devlet sıfatını haiz Yunanistan'ın sorumlu tutulabilmesi mümkün değildir.³⁹

- Osmanlı Devleti'nin bir parçasını oluşturan otonom Girit yönetiminin eylemlerinden doğan onarım yükümlülüğünün Girit'in Yunanistan'a bağlanmasından sonra hangi devlete ait olacağı⁴⁰: Haksız fiil nedeniyle ortaya çıkan sorumluluğun tamamen veya kısmen Yunanistan'a atfedilebilmesi mümkün değildir ve halefiyet anından önce Osmanlı Devleti'nin ve Girit yönetiminin gerçekleştirdikleri haksız fiillerden doğan onarım yükümlülüğü, Girit'in intikal ettiği Yunanistan'a geçmeyecektir.⁴¹

Hakem, Osmanlı ülkesinin bir bölümünün Yunanistan'a geçmesinin söz konusu ülke üzerinde "Türk sorumluluğunun sonu, Yunan sorumluluğunun başlangıcı" anlamına geldiğini ifade etmekle birlikte, halefiyet anından önce ülke üzerinde yaşananların Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin sorumluluğunu doğuracağını belirtmiştir. Sonuçta kararda, "*bütün ülkesel halefiyet varsayımları için geçerli genel ve yeknesak bir çözüm bulunabilmesi imkansızdır ve halefiyet vakalarının farklı özellikleri nedeniyle bu yönde teorik bir çözüm bulunmasına dair bütün denemeler başarısızlıkla sonuçlanmaya mahkumdur*" denilerek, belli bir halefiyet ilkesinden ziyade, somut olayın koşullarının dikkate alınmasına vurgu yapılmıştır.⁴²

Bununla birlikte, Osmanlı Deniz Fenerleri Kararının devamlılık tezi açısından uygun bir örnek oluşturmayacağı literatürde ileri sürülmüş; kararda

İmparatorluk'tan bağımsızlığını ilan etmesinin ardından, Fransa, şirketin halefiyet anından önce uğradığı zararların halef devlet Yunanistan tarafından giderilmesini talep etmiştir. Pirim, 117.

³⁹ Pirim, 117.

⁴⁰ Fransız şirket, 1903 yılında Girit yetkili makamlarının talebi üzerine Girit açıklarında iki yeni deniz feneri inşa etmeye başlamış ve inşaat masraflarını karşılayabilmek için Osmanlı hükümetine kredi başvurusunda bulunmuştur. Ancak Osmanlı hükümetinin kredi vermeyi kabul etmesine rağmen, Girit makamları, kredinin şirket tarafından kullanılabilmesinin koşullarını değiştirmiş ve söz konusu koşulları yerine getiremeyen şirket ciddi bir maddi zarara uğramıştır. Fransız şirket, Girit'in Osmanlı İmparatorluğu'ndan Yunanistan'a intikal etmesinin ardından deniz fenerlerinin inşası amacıyla yaptığı masrafların halef devlet Yunanistan tarafından karşılanmasını talep etmiştir. Pirim, 118.

⁴¹ Pirim, 119.

⁴² Pirim, 19, 48, 120.

Türkiye'nin sorumluluğunun, Yunanistan'ın tazminattan kurtulmak veya en azından tazminat miktarını azaltmak için başvurduğu gerekçelerden hareketle değerlendirilmesi eleştirilmiştir.⁴³

Sonuç olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun devam eden devleti olduğu görüşü, uluslararası hukuk doktrininin büyük bir çoğunluğu tarafından kabul edilirken, özellikle iki tahkim kararından hareket edildiği görülmektedir. Oysa günümüzde dahi halefiyet sorunlarının öngörülebilir bir düzenlemeye kavuşamadığı ve hala halefiyetin karmaşıklığından bahseden bir uluslararası hukuk literatürü göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye'nin neredeyse, yüz yıl önce Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı olduğunun mutlak bir gerçek olarak takdim edilmesi⁴⁴, halefiyet tartışmaları açısından eksik bırakılan noktaların ele alınması ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır.

Bu aşamada Lozan Antlaşması, gerek söz konusu hakem kararlarında da değinilmesi, gerek Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne geçiş sürecinin uluslararası hukuk açısından en önemli dayanağı olması nedeniyle, halefiyet/devamlılık tartışmaları açısından büyük önem arz etmektedir. Antlaşma incelenirken, söz konusu hakem kararlarında atıf yapılan maddelerin yanında, atıfta bulunulmayan, ancak konuyla doğrudan ilişkili olması nedeniyle göz önünde bulundurulması gereken maddeler de dahil edilmiştir.

III. LOZAN ANTLAŞMASI İŞİĞİNDE HALEFİYET&DEVAMLILIK TARTIŞMALARI

Türkiye'nin Osmanlı Devleti'nin devam eden devleti olduğu yönünde açık bir hüküm içermeyen Lozan Antlaşması'nda, "Osmanlı İmparatorluğu" ve "Türkiye" adlandırmalarının sıklıkla eş anlamlı olarak kullanıldığı ileri sürülmüş ve bu durum, doktrinde Antlaşma'nın devamlılık tezini zımnen benimsemesi olarak yorumlanmıştır.⁴⁵

Bu doğrultuda, Türkiye ve Antlaşma'nın tarafları arasında barışın "yeniden" tesis edileceğini belirten 1. madde, "Türkiye'nin" bazı adalar üzerindeki hak ve senetlerinden İtalya lehine "vazgeçtiğini" hükme bağlayan 15. madde, "Türkiye'den ayrılan" topraklarda yerleşmiş Türk vatandaşlarının

⁴³ Akçay, 181-183.

⁴⁴ Pirim, 48; Öktem, 575 vd.; Akçay, 187.

⁴⁵ Pirim, 44 vd.

bu toprakların intikal ettiği devletin vatandaşı olacaklarını düzenleyen 30.madde ve ekonomik ve teknik nitelikteki bazı çok taraflı antlaşmaların taraflar arasında “yeniden” yürürlüğe gireceğini belirten 99. madde, bu hükümlerden yalnızca birkaçıdır.⁴⁶

Çalışma kapsamında Lozan Antlaşması'nın konuyla ilgili maddeleri sırasıyla incelenirken, uluslararası antlaşmalar, uluslararası örgütlere üyelikler, vatandaşlık, arşivler, devlet malları, devlet borçları ve imtiyazlar gibi halefiyet çerçevesinde sonuç doğurabilecek konuların her birinin Antlaşma'da düzenlenmiş olduğu görülmüştür.

A. Ülke Hakkındaki Hükümler (md. 15, 16, 17, 18, 20)

Osmanlı devlet borcuna ilişkin tahkim kararında Hakem Borel, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nden farklı bir kişiliği bulunmadığı, yeni bir devlet olarak kabul edilemeyeceği yolundaki görüşünü esas itibarıyla Lozan Antlaşması'nın 15., 16., 17., 18., 20. maddelerine dayandırmış; ancak bu maddelerin seçilme gerekçesi, kararda açıklanmamıştır.⁴⁷

Söz konusu hükümler, Lozan Antlaşması'nın “Siyasi Hükümler” başlıklı Birinci Kısımın Birinci Faslında, “Ülkeye İlişkin Hükümler” alt başlığında bulunmaktadır.

15. maddede, Türkiye'nin İtalya'nın işgalinde bulunan 12 Ada (14 ada ve birkaç adacık) ile Meis adası üzerindeki haklarından İtalya lehine feragat etmesi; 16. maddede, Türkiye'nin Lozan Antlaşması'nda belirtilen sınırlar dışındaki toprak ve adalar üzerindeki bütün haklarından ve sıfatlarından vazgeçmesi; 17. maddede, Türkiye'nin Sudan ve Mısır açısından bütün haklarından ve sıfatlarından 5 Kasım 1914 tarihinden itibaren feragat etmesi, 18. maddede Türkiye'nin Mısır'la bağlantılı borcunun bir kısmından ibra edilmesi, 20. maddede ise Kıbrıs'ın 5 Kasım 1914'de İngiltere'ye ilhakının Türkiye tarafından tanınacağı kabul edilmiştir.⁴⁸

Türkiye'nin, söz konusu maddelerin Antlaşma metnine konulmasını kabul etmesi, Osmanlı Devleti'nin kişiliğini devam ettirdiği yorumunu doğuracak nitelikte değildir. Aksine Türkiye'nin yeni bir devlet olduğu görüşünün gerekçelerini oluşturmaktadır. Şöyle ki, Türkiye, bu hükümleri

⁴⁶ Zamuner, 224; Dumbery, 257; Pirim, 44.

⁴⁷ Akçay, 172, 173.

⁴⁸ Akçay, 173.

kabul etmekle, İmparatorluk ülkesinin birer parçası olan bu bölgeler üzerinde hiçbir hakkı olmadığını beyan etmiş; bir başka deyişle, önceden yapılmış sınır değişiklikleri, bir nevi tescil edilmiştir. Böylece gelecekte yaşanacak, olası herhangi bir anlaşmazlık ya da menfaat çatışması engellenmiştir.⁴⁹ Bu ihtimal, kurucu kadronun yeni Türk devletini belirsiz bir maceraya atmasından daha çok, Avrupa devletlerinin Türkiye'nin karşısına çıkaracağı öngörülemez talepler açısından da önem taşımaktadır. Dolayısıyla söz konusu maddeler çerçevesinde ülke unsurunda gerçekleşen değişikliklerin devamlılıkla ilişkilendirilmesi, zoraki ve dolaylı bir bağlantı kurma çabasıdır.

B. Kapitülasyonların Kaldırılması (md. 28)

Lozan Antlaşması'nın "Siyasi Hükümler" başlıklı Birinci Kısımının Birinci Faslında "Özel Hükümler" alt başlığında 28. madde, kapitülasyonlar konusuna ilişkindir.

Buna göre, Lozan Antlaşması'nın taraflarından her biri, Türkiye'de kapitülasyonların her açıdan tamamen ilga olduğu hususunu kendi açısından kabul ettiğini beyan etmiştir.

Söz konusu hüküm, tek başına dahi, yeni kurulan Türk devletinin uluslararası hukuk açısından Osmanlı Devleti'nde uygulanan kapitülasyonlarla bağlı olmayan yeni bir devlet olduğunu göstermektedir. Yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti'nin gelişmesini engelleyen kapitülasyonların kayıtsız şartsız olarak tamamen sona erdirilmesi⁵⁰, kuruluş sürecinde yeni bir devletin uluslararası ilişkilerini gerek hukuki, gerek ekonomik olarak şekillendirirken, bağımsızlık esasından hareket ettiğini; aksinin iddia edilmesi sonucunu doğuracak nitelikte süreklilik gösterecek hiçbir uygulamayı kabul etmediğini göstermektedir.

Bu doğrultuda, Türk tarafının da Konferansın başından itibaren ileri sürdüğü gibi, kapitülasyonların ilgasının 1914 yılından itibaren geçerli kabul edildiği, maddeden zımnen de olsa anlaşılmaktadır. Müttefikler tarafından teklif edilen proje metinleri ile imzalanan antlaşma metni karşılaştırıldığında, Müttefiklerin Türk tezine katılmış oldukları sonucu çıkmaktadır. Bu husus, yalnızca bir tarih tespiti meselesi olmayıp, söz konusu kabule birtakım hukukî sonuçlar bağlanması açısından önemlidir. Örneğin 1914'ten itibaren Osmanlı Devleti'nce alınan vergiler geri verilmeyecek; ayrıca tahakkuk etmiş, fakat

⁴⁹ Doğan, 88; Akçay, 173.

⁵⁰ Doğan, 86.

tahsil edilmemiş olanlar da istenmeyecektir. Türk mahkemelerinin verdiği hükümler de, geçerli kabul edilmiştir. Aynı doğrultuda Avrupalı hukukçuların Lozan'dan sonra yayınladıkları çeşitli makalelerde, kapitülasyonların 1914'ten itibaren ilga olduğunun Müttefiklerce de zımnen kabul edildiği belirtilmiştir.⁵¹

C. Vatandaşlık Bakımından (md. 30-36)

Devletlerin birbirine halef olmaları ya da aralarında arazinin el değiştirmesine yol açan sınır değişiklikleri yapılması hallerinde, ortaya çıkan yeni durumdan etkilenen topraklar üzerinde yaşayan ya da o topraklarla ilgisi bulunan insanların vatandaşlıklarının da düzenlenmesi gerekmektedir. Çeşitli uluslararası sözleşmelerde genel olarak “vatandaşlık hakkı” tanınmakla ve vatansızlığın önlenmesine yönelik hükümler getirilmekle beraber; halefiyetin vatandaşlık üzerindeki etkisi hakkında yürütülen kodifikasyon çalışmaları henüz sonuçlanmamıştır.⁵²

Uluslararası hukukta tartışmasız olarak kabul edilen kurallardan biri, halefiyet durumlarında önceki devlet vatandaşlarının, ilke olarak sonraki devlet vatandaşlığına doğrudan geçmeleridir. Bir başka deyişle, belli bir arazi üzerindeki egemenliğin değişmesi durumunda genellikle benimsenen uygulama, değişiklikten etkilenen insanların vatandaşlıklarının, arazi üzerinde egemenlik kuran yeni devletin kanunlarıyla belirlenmesidir. Bu noktada, çoğu zaman söz konusu durumdaki insanların o devletin vatandaşı olması sonucu doğmakta ve bu husus, “nüfusun egemenliği izlemesi” olarak adlandırılmaktadır.⁵³

Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ile yeni Türk devletinin kuruluş sürecinde de bu konuda çeşitli sorunlar ortaya çıkmış; söz konusu genel kuralı doğrudan uygulayan halefiyet örneklerinden birini de Lozan Antlaşması oluşturmuştur.⁵⁴

⁵¹ 138. madde ile Türkiye’de 1918’den beri işgal eden devletlerin hâkimleri ve mahkemeleri ile Karma Adli Encümen tarafından verilen hükümler, geçerli kabul edilmiştir.

⁵² Rona Aybay, “Devletlerin Ardılığı ya da Arazi Değişimi Nedenleriyle Ortaya Çıkan Uyrukluk Sorunları”, Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Vecdi Aral’a Armağan, (2001), 26; Sur, 158, 159.

⁵³ Pazarıcı, 52; Aybay, 27.

⁵⁴ Pazarıcı, 52; Aybay, 29.

Buna göre, Lozan Antlaşması'nın "Siyasi Hükümler" başlıklı Birinci Kısımının "Vatandaşlık" başlıklı İkinci Faslında 30. madde, Türkiye'den ayrılan topraklarda yerleşmiş Türk tebaasının, yerel yasaların öngördüğü şartlarla, söz konusu toprakların bırakıldığı devlet vatandaşı olacaklarını düzenlemiştir.

Bazı özel durumlarda vatandaşlığı seçme hakkı ve zorunlu ahali değişiminin öngörülmesi mümkündür. Nitekim bu iki hususa, Lozan Antlaşması'nda da rastlanmaktadır.⁵⁵

Vatandaşlığı seçme hakkı, 31. maddede düzenlenmiş; 30. madde hükümleri uyarınca Türk vatandaşlığını yitiren ve kendiliğinden yeni bir vatandaşlık kazanan 18 yaşını geçmiş kişiler, Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği tarihten başlayarak, iki yıllık süre içinde Türk vatandaşlığı seçme hakkına sahip olmuşlardır.

34. maddede de benzer şekilde bir seçme hakkı düzenlenmiş; Lozan Antlaşması'yla Türkiye'den ayrılan bir yerin yerli halkından 18 yaşını geçmiş olan ve Antlaşma'nın yürürlüğe girdiği tarihte yabancı ülkelerde yerleşik Türk vatandaşları⁵⁶, soyları bakımından bu topraklar halkının çoğunluğuna ilintili olmaları ve o toprakları yöneten hükümetin de izin vermesi koşuluyla, asıl halkından buldukları topraklarda yürürlükte olan vatandaşlığı seçme hakkına sahiptirler.

Sonuç olarak, Antlaşma'nın 30.-36. maddeleri arasında düzenlenen vatandaşlık konusunda, yeni kurulan Türk devletine ait sınırlar içinde kalan önceki devlet vatandaşlarının statüsü ele alınmayıp, vatandaşlık konusu düzenlenmemiş; bu durum, devamlılık tezinin dayanaklarından birini oluşturmuştur. Bu çerçevede nüfusun sayı ve yapı olarak değişikliğe uğramış olmasının, devamlılık açısından bir önemi olmadığı vurgulanmıştır.

⁵⁵ Sur, 159.

⁵⁶ Bu hüküm, Türkiye'den ayrılan ülkeleri yöneten hükümetler ile Yahudilerinin yerleşmiş buldukları ülkelerin hükümetler arasında yapılmasına gerek görülebilecek anlaşmalar saklı tutulmak üzere geçerli kılınmıştır. Ayrıca söz konusu seçme hakkı, Antlaşma'nın yürürlüğe girişinden itibaren iki yıllık süre içinde kullanılmalıdır.

D. Devlet Borçları (md. 46-57)

Devlet borçları kavramı, devletlerin halefiyeti konusunda, önceki devletin diğer devletlere, uluslararası örgütlere ve başka uluslararası hukuk kişilerine olan borçlarını ifade etmektedir.⁵⁷

Bir devletin ülkesinden ayrılan toprak parçasında yeni bir devlet kurulmuşsa, ana devletin bu ülke parçasıyla doğrudan ilgili borçlarının yeni devlete geçmesi gerekmektedir. Ancak devlet borçlarından bir bölümünün de, yeni devlete geçmesi konusunda açık ve kesin kurallar görülmektedir. Nitekim Lozan Antlaşması'nın 17. maddesinde Türkiye, Mısır üzerinde bütün haklarından vazgeçerken, 18. maddesinde Mısır'ın Osmanlı devlet borçlarından bir pay almayacağı belirtilmiştir.⁵⁸

Diğer taraftan, uluslararası uygulamada kendine ülke parçası katan devletin, bu ülke parçasını bırakmış devletin bir bölüm borçlarını üstlendiği de görülmektedir. Uygulamadan örnekler arasında Lozan Antlaşması'nın 46. maddesi de vardır. Buna göre, 1912-1913 Balkan Savaşlarından sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndan ülke edinmiş devletler ve Asya'da Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmış topraklarda yeni kurulmuş devletler, Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet borçlarının bir bölümünü üstlenmişlerdir.⁵⁹

Görüldüğü üzere, Osmanlı devlet borçlarına ilişkin olan Lozan Antlaşması hükümleri incelendiği zaman, farklı örnekler bulmak mümkün olmaktadır.⁶⁰

Borcun bölüşülmesinde benimsenecek ölçütler arasında, bırakılan ülke parçasının, bırakan devletin genel ülkesine oranı ya da ayrılan nüfusun bırakan devletin genel oranı yazarlarca öne sürülmüşse de; uygulamada pek gerçekleştirilememiştir. Öte yandan, ayrılan toprak parçasının genişliği ya da nüfus, bir devletin gerçek ekonomik gücünü göstermeye yeterli olmayabilir. Bu yüzden borçların bölüşülmesinde, bırakılan ülke parçasının malî gücü, başka bir deyimle, devlet hazinesine sağladığı gelir ilkesi, en iyi ölçüt olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle XX. yüzyıl uluslararası hukuk uygulamasında daha çok bu ölçüt kabul edilmiştir.⁶¹

⁵⁷ Yücel Acer-İbrahim Kaya, Uluslararası Hukuk, 8. Baskı, (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2017), 390.

⁵⁸ Meray, 175.

⁵⁹ Meray, 175, 176.

⁶⁰ Pazarıcı, 43.

⁶¹ Meray, 177.

Lozan Antlaşması'nın 51. maddesinin 1. ve 2. fıkralarında Osmanlı devlet borcunun bölüşülmesinde esas itibarıyla vergi ilkesi kabul edilmiştir.⁶²

Her ne kadar Osmanlı Devleti'nin borçlarının Türkiye ve halef devletler arasında paylaşılması kabul edilmişse de; Lozan Antlaşması'nın lafzı ve ruhu ile İtilaf Devletlerinin temsilcilerinin Antlaşma'nın akdedilmesi sırasında yaptıkları beyanlar nedeniyle, Türkiye'nin Osmanlı Devleti'nin devam eden devleti kabul edildiği literatürde ileri sürülmüştür.⁶³

Oysa 46. maddede Türkiye ile diğer devletler arasında halefiyet/devamlılık açısından herhangi bir ayırım yapılmamış; devamındaki maddelerde de, Türkiye'nin farklı konumlandırılması ve buna bağlı olarak borcunun değişik şekilde hesaplanması gerektiği yolunda herhangi bir fark ya da açıklamaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla Antlaşma'da açık hüküm olduğu halde, Osmanlı Devlet Borcu Kararında hakemin yorum yoluyla ilgili devletleri sınıflandırması, uluslararası hukukun antlaşmaların yorumuna ilişkin kurallarıyla bağdaşmamaktadır.⁶⁴

Diğer taraftan, 46. maddenin 1.fıkrasının son cümlesinde⁶⁵, sorumluluk zincirinin Türkiye bakımından kesintiye uğramış olduğunun belirtilmesi⁶⁶, devamlılık iddialarına karşı büyük önem arz eden bir açıklamadır.

Bu konuyla ilgili son olarak, Lozan Antlaşması'nın bu konuda dikkate alınmamış maddelerinin de bulunduğu dile getirilmelidir.

Bunlardan biri, Antlaşma'nın 55. maddesidir. Bu maddenin başında "*Aralarında Türkiye de bulunmak üzere, 46. maddede belirtilen devletler*" ifadesi yer almakta, 46. maddede, Türkiye'nin esasen zikredilmiş olduğu ise göz ardı edilmektedir. Dolayısıyla 55. maddede, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması sonucunda halefiyeti tartışmasız "toprak katılmış devletler" ile birlikte Türkiye'nin yeniden sayılmış olmasının halefiyet tartışması açısından değerlendirilmesi gerekirken, Hakem Borel'in kararında bu noktaya değinilmemiştir.⁶⁷

⁶² Meray, 177.

⁶³ Pirim, 44.

⁶⁴ Akçay, 175.

⁶⁵ "Türkiye, 53. maddede belirtilen tarihlerden başlayarak öteki devletlere yükletilmiş katılma paylarından sorumlu tutulmayacaktır".

⁶⁶ Akçay, 175.

⁶⁷ Akçay, 175.

Görüldüğü üzere, Lozan Antlaşması'nın konuyla ilgili açık hükümlerine rağmen, gerek 1925 tarihli tahkim kararında, gerek literatürde yapılan yorumlarla, birbirinden farklı noktalara ağırlık verilerek, halefiyet/devamlılık tartışmaları yürütülmüştür.

E. Devlet Malları (md. 58, 60)

Devlet malları teriminden ne anlaşılması gerektiği açık olmamakla beraber, genel eğilim, devlet mallarını, yetkilerin el değiştirmesi sırasında önceki devletin iç hukukuna göre bu devlete ait olduğu saptanan mallar olarak tanımlamak yönündedir.⁶⁸

Halef devlete önceki devletin tüm malvarlığının geçmesi, ana ilke olarak benimsenmiş; bu konudaki uluslararası uygulama, özellikle XIX. yüzyıldan itibaren devletin taşınmaz mallarının yeni ya da katılınan devletlerin egemenliğine geçmesi yönünde olmuştur.⁶⁹

Taşınmaz mallar, hangi devletin ülkesinde bulunuyorsa o devlete hiçbir karşılık ödenmeden geçecek; taşınır mallar bakımından ise bir ayırım yapılarak, ülke yönetimine doğrudan bağlı olanlar yeni devlete ait kabul edilecektir. Uygulamada özellikle askeri araç-gereç, silah, gemi ve uçaklar için farklı çözümlere gidilmektedir.⁷⁰

Osmanlı Devleti'nin mallarının diğer devletlere devrinde, taşınır ve taşınmaz mal ayırımı yapılmadan Lozan Barış Antlaşması'nda bazı düzenlemeler yapılmıştır.⁷¹

Lozan Antlaşması'nın 60. maddesinin 1. fıkrasında da, devletin taşınmaz malları konusunda genel kural doğrulanmıştır⁷²: “*Gerek Balkan Savaşları sonucu, gerek işbu Andlaşma ile kendilerine Osmanlı İmparatorluğu'ndan bir toprak parçası ayrılmış veya ayrılan devletler, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu toprak parçasında bulunan her türlü taşınır ve taşınmaz mallarını, herhangi bir karşılık ödemeksizin, edinmiş olacaklardır*”.

⁶⁸ Pazarcı, 37.

⁶⁹ Meray, 174; Sur, 155.

⁷⁰ Sur, 155.

⁷¹ Pazarcı, 39; Acer-Kaya, 390.

⁷² Meray, 174.

Bu çerçevede Osmanlı Devleti ülkesinden mevcut başka devletlere geçen ülke parçaları üzerindeki malların da, devralan ülkeye geçtiği hükme bağlanmıştır.⁷³

Bu noktada değinilmesi gereken bir husus da, 58. maddede düzenlenmiştir.

Lozan Antlaşması'nın 58. maddesi, tazminatı ortadan kaldırırken, devletlerin karşılıklı ibrasını düzenlemiştir.⁷⁴

Türkiye, savaş döneminde İtilaf Devletleri'nce el konulan 5 milyon altın liranın kendisine verilmesini istemişse de; Müttefikler bu talebi reddetmişlerdir. Lozan Antlaşması ile Türkiye, bu kapsamdaki her türlü haktan vazgeçmeyi kabul etmiştir. Benzer şekilde, Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce İngiltere'den sipariş edilen ve bedelleri ödendiği halde el konularak kendisine verilmeyen Sultan Osman ve Reşadiye adlı savaş gemilerinin bedeli olarak 5 milyon İngiliz lirası talep etmiş; ancak İngiltere, kabul etmemiştir. Lozan Antlaşması ile Türkiye, 1914 yılında İngiltere'nin el koyduğu savaş gemileri için ödenmiş olan parayı İngiltere'den ya da İngiliz uyruklu kişilerden istememeyi kabul etmiştir.⁷⁵

Özellikle bu maddeler çerçevesinde, Lozan Antlaşması'nda Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıl olan 1914 ile Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe gireceği zamana kadar olan süreç içinde -1923 yılına kadar- resmen var olmamasına rağmen, devlet olarak Türkiye'den bahsedilmesi noktasına literatürde devamlılık açısından dikkat çekilmiştir. Ayrıca, Sözleşmeciler Devletlerin, Osmanlı Devleti'nin uğradığı zararlar için Türkiye'ye karşı herhangi bir talepte bulunmaktan vazgeçmelerinin de, iki varlığın hukukî açıdan özdeş kabul edildiğini gösterdiği belirtilmiştir. Benzer şekilde, Türkiye'nin Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan zararlar için diğer devletlerden herhangi bir talepte bulunmaktan vazgeçmesi de, aynı yönde değerlendirilmiştir. Dolayısıyla Türkiye yeni bir devlet olarak kabul edilmiş olsaydı, söz konusu hüküm, Antlaşma'da yer bulmayacak türden bir hüküm olarak nitelendirilmiştir.⁷⁶

⁷³ Acer-Kaya, 390.

⁷⁴ Detaylı bilgi için bkz. Seda Örsten Esirgen, "Lozan'ın Ardından Başlayan Bir Hukuki Mücadele: Karma Hakem Mahkemeleri", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, C: 8, S: 2, (2019), 309-339.

⁷⁵ Ali Rıza Özdemir, "Lozan'da Başarıyı Ölçmek: Konular Bazında Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi (Lozan Antlaşması Özel Sayısı)*, S: 53, 2013, 170, 171.

⁷⁶ Dumberry, 257, 258.

F. Devlet Görevlileri (md. 61)

Halefiyet hukukunda kural olarak sonraki devlet, önceki devlet görevlilerini kendine bağlayarak görevde tutmak yükümlülüğü altında değildir. Şüphesiz ki, sonraki devlet, isterse önceki devlet görevlilerini kendine bağlayarak görevde tutabilir; ancak bu yönde bir yükümlülüğü yoktur.⁷⁷

Bununla beraber, XIX. yüzyılda ve XX. yüzyıl başlarında rastlanan bazı görüşler, bir devletin görevlileri ile hukuksal bağını sözleşme biçiminde değerlendirerek, sonraki devletin de buna uymasını savunmuştur. Ancak bu görüş artık terkedilmiş; sonraki devletin bu konuda takdir yetkisine sahip olduğu ve önceki devletin görevlilerini, kendi iradesine bağlı olarak, görevde tutup tutmamakta özgür kalacağı kabul edilmiştir.⁷⁸

Toprak parçasında eski memurlar bakımından yeni kurulan devlet kendisini özgür sayabilecektir. Bu konuda görevliler, bir kazanılmış hak öne süremezler. Genel olarak toprak bırakımı ve katma antlaşmalarında kamu görevlilerinden yana birtakım hükümler konulduğu görülmektedir. Bu hükümlerle, görevlilerden bazıları görevlerinde tutulmakta, görevden çıkartılanlara tazminat verilmesi öngörülmektedir.⁷⁹

Diğer taraftan, sonraki devletin önceki devlet görevlilerinin görevine son vermesi durumunda ona herhangi bir emeklilik aylığı ya da tazminat ödemesi gerekip gerekmediği hususunda da çeşitli çözümler öngörülmüştür.⁸⁰ Bu çözümlerden birine, Lozan Antlaşması'nda da rastlanmaktadır.

Buna göre, Lozan Antlaşması gereğince Türkiye'den başka bir Devletin vatandaşlığına geçmiş olup, sivil ve askerî emeklilik ve açıkta tutulma, yetim ve dul maaşlarından yararlananlar, maaşları nedeniyle Türkiye Hükümetine karşı hiçbir talepte bulunamayacaklardır (md. 61).

Görüldüğü üzere, yalnızca sonraki devletin vatandaşlığını seçen ve o ülkede yaşamını sürdüren eski devlet görevlileri için sonraki devletin bu ödemeleri yapması yolu benimsenmiştir.⁸¹

⁷⁷ Acer-Kaya, 393.

⁷⁸ Pazarıcı, 50.

⁷⁹ Meray, 180.

⁸⁰ Detaylı bilgi için bkz. Pazarıcı, 50, 51.

⁸¹ Pazarıcı, 51.

G. Uluslararası Antlaşmalar ve Uluslararası Örgütlere Üyelik (md. 99)

Antlaşmalara halefiyet konusundaki asıl sorun, halefiyet şekillerinden ayrılma yoluyla yeni devletlerin doğması durumunda ortaya çıkmaktadır. Nitekim ne doktrinde, ne de devletlerin uygulamalarında, bu konuda oluşturulmuş açık ve kesin kurallar görülmemektedir.⁸²

Millî Mücadele'den zaferle çıkmış ve barış görüşmelerine Türk milletinin tek temsilcisi olarak katılmış olan T.B.M.M.Hükümeti'nin önünde çözüm bekleyen sorunlardan birisi de, ülkesi üzerinde kurulduğu Osmanlı Devleti'nin taraf olduğu antlaşmalardan hangileri ile bağlı olacağını belirlemesidir. Nitekim bu mesele, Lozan Barış Görüşmelerinde de detaylı şekilde ele alınmış⁸³; Antlaşma metninde 99. madde olarak düzenlenmiştir.

99. madde, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Osmanlı Devleti'nin devam eden devleti olması fikrinin en önemli hukuksal dayanağı olan Osmanlı devlet borcuna ilişkin tahkim kararında Hakem Borel'in dayandığı Lozan Antlaşması hükümlerinden biri olmuştur. Söz konusu maddede sayılan çeşitli ekonomik ya da teknik nitelikteki çok taraflı anlaşmalar, sözleşmeler, ve protokoller, Türkiye ile diğer taraf Devletlerden, bunlara taraf olanlar arasında yeniden yürürlüğe girecektir.

Bu doğrultuda, Osmanlı Devleti'nin taraf olduğu antlaşmalar arasında bir ayrıma gidilmiş; ikili antlaşmalar ile çok taraflı antlaşmalardan 99. maddede belirtilmeyenlerin yeni kurulan Türk devletini bağlamayacağı ortaya çıkmıştır.⁸⁴

Tahkim kararına göre, söz konusu madde, ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nin devamı olması durumunda anlam kazanmakta; aksi takdirde, içeriği anlamsızlaşmaktadır. Bu doğrultuda Hakem Borel'e göre, 99. maddenin varlık sebebi, Lozan'daki Türk Heyeti'nin ifade ettiği sebep olmayıp; hükümlerini ancak düşmanlık döneminde doğuran antlaşmalar dışında, savaşın, savaşan taraflar arasındaki bütün anlaşmaları sona erdirdiği anlayıştır.⁸⁵

Oysa bu anlayış, uluslararası hukuk uygulamasında yeknesak bir kural olmayıp; savaşın çok taraflı antlaşmaları savaşa taraf olanlar arasında askıya

⁸² Pazarcı, 28.

⁸³ Acer-Kaya, 387.

⁸⁴ Pazarcı, 29; Sur, 155.

⁸⁵ Doğan, 88; Akçay, 173.

alacağı kabul edilmektedir. Bu doğrultuda, uluslararası çok taraflı antlaşmaların savaş sebebiyle sona ermeyeceği, gerek uygulama, gerek doktrin tarafından benimsenmiştir. Dolayısıyla Borel'in herhangi bir ayırım yapmadan veya istisna belirtmeksizin, 99. maddenin savaşın taraflar arasındaki bütün antlaşmaları sona erdirdiği kanısıyla konulduğunu ileri sürmesi, literatürde de isabetsiz bulunmuştur.⁸⁶

Diğer taraftan, Hakem Borel'in Türkiye'yi Osmanlı Devleti'nin antlaşmalarıyla bağlı kabul etmesi, bir çelişki yaratmaktadır.

Şöyle ki, aslında Türkiye'nin yeni bir devlet olarak Osmanlı Devleti'nin antlaşmalarından doğan hak ve borçlarla bağlı olmadığı yolundaki görüşün en güçlü gerekçelerinden birisini bu hüküm oluşturmaktadır. Zira Türkiye'nin Osmanlı Devleti'nin devamı kabul edilmesi halinde, söz konusu antlaşmaların yeniden yürürlüğe girmesi değil; antlaşmalardan doğan hak ve borçların Türkiye'yi bağlamaya devam etmesi gerekmektedir. Devletin uluslararası antlaşmalardan doğan hak ve borçlarının etkilenmemesi, ancak hükümet değişikliği veya siyasi iktidarın icra şeklinin değişmesi halinde kabul edilen yerleşik bir kuraldır.⁸⁷ Dolayısıyla söz konusu maddenin tam anlamı, aslında Türkiye'nin halef devlet konumunda olmasına bağlı olarak ortaya çıkmakta; savaş nedeniyle askıya alınmış olan tüm antlaşmalar, yeniden işlerlik kazanmaktadır.⁸⁸

Öte yandan, Lozan Antlaşması'nın 100. maddesi de, Osmanlı Devleti'nin imzaladığı, ancak henüz onaylamadığı bazı antlaşma ve sözleşmeleri düzenlemiştir. Türkiye'nin söz konusu düzenlemeleri onaylamayı veya taraf olmayı yükümlendiğini gösteren⁸⁹ bu maddeye de, Hakem Borel kararında değinmemiştir. Ancak Türkiye'nin hangi antlaşmaları yeniden uygulayacağı ve ileride hangi antlaşmaları onaylayacağı konusundaki iradesini açıkça beyan etmiş olduğu görülmektedir. Türkiye'nin devam eden devlet konumunda olduğu kabul edildiği takdirde, bu tür bir irade açıklamasına ihtiyaç duyulmayacağı açıktır.⁹⁰

Sonuç olarak, uluslararası antlaşmalar ve örgütler açısından bir devletten yeniden üyelik başvurusunda bulunmasının beklenmesi, aslında o devletin halef devlet olarak kabul edildiği anlamına gelmektedir. Bir devletin

⁸⁶ Doğan, 90.

⁸⁷ Doğan, 87.

⁸⁸ Akçay, 174.

⁸⁹ Acer-Kaya, 387.

⁹⁰ Akçay, 174.

üyeliğinin devam ettiğinin tespiti veya yeniden başvuruda bulunmasının beklenmemesi ise o devletin hukuki kişiliğinin devam ettiği veya devam eden devlet olarak kabul edildiğinin göstergesidir. Zira varlığını devam ettiren bir devletin hak ve yükümlülükleri de devam edeceğinden, yeniden üyelik başvurusunda bulunması istenemez.⁹¹ Oysa Türkiye örneğinde, Cumhuriyet döneminde Lozan Antlaşması'nın 99. maddesinde sayılan uluslararası anlaşma, sözleşme ve uluslararası örgüt üyeliklerine farklı tarihlerde yeniden yürürlüğe giriş ve/veya yeniden üyelik işlemleri gerçekleştirilmiştir.

H. İmtiyazlar (Ek-XII numaralı Protokol, md. 9)

Bir devletin başka bir devlete ülke parçası bırakması, başka bir devletle birleşmesi ya da parçalanarak yeni devletler kurulması durumlarında, söz konusu ülke parçalarında daha önce özel kişilere tanınmış olan hak ya da imtiyazların geçerli sayılması gerektiği kabul edilmektedir.⁹²

Lozan Antlaşması'nın XII. eki olan "Osmanlı İmparatorluğu'nda Birtakım İmtiyazlara İlişkin Protokol ve Bildiri"nin 1. maddesine göre, Osmanlı Hükümeti veya herhangi bir yerel idare makamı tarafından Türkiye dışındaki Âkit Devletlerden birinin vatandaşları (şirketler de dâhil olmak üzere) arasında 29 Ekim 1914 tarihinden önce usulüne uygun olarak yapılmış imtiyaz sözleşmeleri ile bunlara ilişkin sonradan yapılmış anlaşmalar, geçerli sayılmıştır. Ancak söz konusu sözleşmelerin yeni ekonomik koşullara uyarlanması da kabul edilmiştir (md. 3).

Bununla birlikte, Antlaşma'nın imzalandığı tarihte henüz uygulanmasına başlanmamış imtiyaz sözleşmeleri açısından söz konusu hüküm geçerli olmayacaksa da; Barış Antlaşması'nın yürürlüğe girişinden itibaren altı aylık bir süre içinde imtiyaz sahibinin istemesi üzerine sözleşme sona erdirilebilecektir. Bu durumda, imtiyaz sahibinin inceleme çalışmalarının karşılığı olarak, gerekirse hakkaniyete uygun bir tazminat ödenebilecektir (md. 6).

Görüldüğü üzere, söz konusu Protokol, Osmanlı Devleti zamanında akdedilmiş imtiyaz sözleşmelerinin statüsünü herhangi bir devamlılık teorisinin uygulanmasına olanak tanımaksızın ve değişik halefiyet statülerinin özelliklerini de göz önünde bulundurarak, ayrıntılı bir şekilde düzenlemiştir.⁹³

⁹¹ Kışla, 17.

⁹² Meray, 178.

⁹³ Akçay, 183.

Diğer taraftan, söz konusu ülke parçasında yeni kurulan hükümetin verilmiş olan imtiyazları sona erdirmek istemesi halinde, haksız fiil veya müsadere niteliği arz etmemesi açısından adil bir tazminat ödemesi gerekecektir.⁹⁴ Nitekim Ek Protokol'de geçerli sayılması kabul edilen 29 Ekim 1914 tarihinden önce yapılmış imtiyaz sözleşmelerinden yararlananlar ile Osmanlı hükümeti arasında 30 Ekim 1918 ve 1 Kasım 1922 tarihleri arasında yapılmış anlaşmalar, Türk Hükümeti tarafından onaylanıncaya kadar yürürlükte kalacaklardır. Ancak Türk hükümeti tarafından onaylanmazsa, imtiyaz sahiplerine, gerekirse, maddi zararları açısından tazminat ödenebilecektir (md. 7).

Birçok antlaşmada olduğu gibi, Lozan Antlaşması'nda da kazanılmış haklara saygı gösterileceği açıkça belirtilmiştir.⁹⁵ Bu doğrultuda İmtiyazlara İlişkin Ek Protokol'ün 9. maddesi, Barış Antlaşması uyarınca Türkiye'den ayrılan topraklarda halef devlet, 29 Ekim 1914'ten önce yapılmış imtiyaz sözleşmelerinden yararlanan öteki âkit Devlet vatandaşlarına (yabancı sermayeli şirketler dahil) karşı, Türkiye'nin hakları ve yükümlülükleri bakımından tümüyle Türkiye'nin yerine geçmiştir. Balkan Savaşları sonucu olarak Türkiye'den ayrılmış bulunan topraklarda, iş bu toprakların el değiştirme şartlarını belirten antlaşmanın yürürlüğe konulmasından önce yapılmış sözleşmeler konusunda da aynı işlem uygulanacaktır. Türkiye'nin yerine geçme, söz konusu toprak parçasının el değiştirmesi şartlarını belirten antlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden başlayarak geçerli olacaktır; ancak Lozan Antlaşması'yla Türkiye'den ayrılan topraklar, bu hükmün dışında kalacaktır, bu topraklar bakımından Türkiye'nin yerine geçme, 30 Ekim 1918 tarihinden başlayarak yürürlüğe girecektir.

Söz konusu Ek'teki düzenleme, imtiyazlar bakımından dönemin anlayışına uymaktadır. Halef devletler, Türkiye'den ayrılan topraklarda Osmanlı Devleti'nin 1914'ten önce yaptığı imtiyaz sözleşmeleriyle esas itibarıyla bağlı kabul edilmektedir.⁹⁶

İmtiyazlar konusunda henüz Lozan Görüşmelerinin ikinci dönemi devam ederken, imtiyaz sahibi yabancı sermayeli şirketlerin temsilcilerinin Ankara'da yeni Türk devletinin yetkilileri ile görüşmeye başladıkları

⁹⁴ Meray, 178.

⁹⁵ Meray, 178.

⁹⁶ Sur, 160.

bilinmektedir.⁹⁷ Dolayısıyla Ek Protokol hükümleri henüz şekillendirilmeden önce, sermaye sahibi yatırımcılarla yeni kurulan bağımsız bir devlet olarak görüşmelere başlanmıştır. Söz konusu şirketlerin esas itibarıyla Osmanlı şirketi olmalarına da, bu noktada dikkat çekilmesi gerekirse, her ne kadar imtiyaz sözleşmelerinin geçerliliği kabul edilmişse de, yeni Türk devletinin şartları çerçevesinde görüşmeler sonucunda ülkede varlıklarını sürdürmüşlerdir.

İ. Devlet Arşivleri (md. 139)

Arşivler özel nitelikleri olan devlet mallarıdır. Bunlardan birçoğunu kendi niteliği itibarıyla bölüşmek zor olsa da, bazıları kolaylıkla çoğaltılabilir ve kopya edilebilirler. Arşivler bir toplumun mirasının mühim bir parçası olup, belgeler, para, fotoğraf ve filmleri ihtiva edebilirler.⁹⁸

Devlet arşivleri terimi ile, devletin iç hukukuna göre, ona ait olan ve onun tarafından saklanan, devletin görevlerini yerine getirmesi sırasında verdiği veya kabul ettiği bütün belgeler kastedilmektedir. Bu tanım gereği devletin yürüttüğü hizmetler sırasında verdiği ya da aldığı belgeler, haritalar, planlar, kişilere ve gayrimenkullere ilişkin belgeler ile daha birçok konuya ilişkin belgeler bu kapsamda bulunmaktadır.⁹⁹

Devlet arşivlerine halef olunması konusunda devletlerin uygulaması, bir kural oluşması bakımından ıskı tutucu nitelikte görünmemektedir. Uzun süre, özellikle ülke kazanılmasının fetih yoluyla hukuken olanaklı olduğu dönemlerde, galiplerin mağlup olan devletlerin arşivlerine de el koydukları ve barış antlaşmaları ile bunu böyle kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, devlet arşivlerinin el değiştiren ya da bağımsızlığını kazanan bir ülkedeki toplumun yaşamını ne kadar çok etkilediğinin anlaşılması ile, XVI.yüzyıldan itibaren özellikle idarî nitelikli arşivlerin sonraki devlete geçmesinin ilke olarak kabul edildiği izlenimi doğmaktadır.¹⁰⁰

Genel olarak Avrupa devletleri arasında ülke devri ile ilgili antlaşmalar arşivlerin tasfiyesi açısından bir arşiv hükmü içermekteyken, benzer

⁹⁷ Lozan Barış Görüşmelerinde imtiyazlar konusunda detaylı bilgi için bkz. Seda Örsten Esirgen, "Lozan Barış Görüşmelerinde İmtiyazlar Sorunu", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C: 28, S: 83, (2012), 101 vd.

⁹⁸ Malcolm N.Shaw, Uluslararası Hukuk, 8.Baskı, (Ankara: TÜBA Yayını, 2018), 718.

⁹⁹ Acer-Kaya, 391.

¹⁰⁰ Pazarıcı, 46.

hükümlere sömürgecilikten kurtulma durumlarında nadiren rastlanmaktadır.¹⁰¹

Kural olarak devletin ülkeyi olağan biçimde yönetebilmesi için gerekli arşivler ve söz konusu ülke parçasına ilişkin arşivler, sonraki devlete geçecektir.¹⁰²

Lozan Barış Antlaşması'nın 139.maddesi, devlet arşivleri konusunda düzenlemeler getirmiştir.

Mülkî, adlî ya da malî idarelere ait ya da vakıflar yönetimine ilişkin olup, Türkiye'de bulunmakla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan bir toprağın Hükümetini özellikle ilgilendiren arşivler, sicil defterleri, planlar, senetler ve öteki belgeler ile, buna karşılık olarak, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan bir toprak üzerinde bulunup Türk Hükümetini özellikle ilgilendiren arşivler, planlar, senetler ve öteki belgeler, karşılıklı olarak, birbirlerine geri verilecektir.

Söz konusu arşivler, sicil defterleri, planlar, senetler ve öteki belgeleri elinde bulunduran Hükümet, kendisini de bunlarla ilgili görüyorsa, ilgili öteki Hükümete, talep üzerine, onların fotokopilerini ya da onaylı örneklerini vermek karşılığında, asıllarını alıkoymayacaktır.

Gerek Türkiye'den, gerek ayrılan topraklardan alınıp götürülmüş olan arşivler, sicil defterleri, planlar, senetler ve öteki belgeler, özellikle alındıkları topraklara ilişkin ise, bunlar karşılıklı iade olunacaktır.

IV. LOZAN ANTLAŞMASI'NDA DÜZENLENMEYEN HALEFİYET MESELELERİ

Halefiyet/devamlılık tartışmaları açısından Lozan Antlaşması'nda yer verilmemiş; ancak literatürde incelenen farklı sonuçlar da bulunmaktadır.

Bir devletin ülkesinin tamamı ya da bir kısmı el değiştirdiğinde, kurallara bağlanması gereken bir başka mesele de, el değiştiren ülke parçası üzerinde geçerli olacak kanunların, yeni devletin mi yoksa eski devletin kanunları mı olacağına tespit edilmesidir. Burada kural, egemenliği sona eren devletin siyasal kurumları, anayasası, yasaları, yönetim ve yargı örgütü yerine, yeni kurulan devletinkilerin geçmesidir. Ülke üzerinde devlet egemenliğinin

¹⁰¹ Shaw, 718.

¹⁰² Sur, 157.

niteliği bunu gerektirmektedir. Ancak kişilerin birbirleriyle ya da Devlele olan ilişkilerini düzenleyen kanunlar konusunda, ülke parçasını kendisine katan ya da yeni kurulan devletin yetkili yasama organları yenilerini koymadıkça, ülke parçasını bırakmış ya da dağılmış olan Devletin kanunları yürürlükte sayılmaktadır.¹⁰³

Bununla birlikte, sonraki devletin kendi özgür iradesiyle, geçici olarak, önceki devletin kanunlarını tamamen ya da kısmen yürürlükte bıraktığı gözlenmektedir. Özellikle bağımsızlığa yeni kavuşan devletler, kendi yeni yasama düzenlerine aykırı düşmeyen önceki devlet kanunlarının değiştirilmedikçe yürürlükte kalacağını öngörebilirler.¹⁰⁴ Lozan Antlaşması açısından bu yönde bir hüküm bulunmamakta ve yeni kurulan Türk devletinin de, bu yönde bir adım attığını gösteren açık bir uygulama yoktur. Bunun yanında, Cumhuriyet döneminde uzun yıllar uygulanan Osmanlı dönemine ait kanunların varlığı bilinmektedir.¹⁰⁵

Yürütme ve idari yetkiler açısından ise genel kural, sonraki devletin yetkilerinin geçerli olmasıdır. Dolayısıyla gerek mevzuat, gerek idare açısından yeni devlet tek yetkili olmakla birlikte, aksinin öngörülmesi de mümkündür. Sonraki devletin bu konularda takdir yetkisi tamdır.¹⁰⁶

Yargı yetkisi bakımından temel kural, önceki devletin yargı organlarının yetkilerini yeni devletin yargı organlarının devralmasıdır. Kişiler üzerinde yargı yetkisi de, ülke devri gerçekleşikten sonraki bütün olayları kapsayacaktır. Ancak önceki devletin yetkili olduğu dönemlerde ortaya çıkan ve yargı konusu olmuş olaylar, sonraki devletin yargı organlarıncı tamamlanacaktır. Ceza davalarını yürütme konusunda da, sonraki devlet

¹⁰³ Meray, 179, 180; Acer-Kaya, 392.

¹⁰⁴ Sonraki devletin kanunlarının ülke üzerinde geçerli olacağı temel ilkesinin kabulü konusunda doktrindeki tek tartışma, bir ülke parçasının el değiştirmesi durumunda, bu kanunların doğrudan mı, yoksa sonraki devletin bir iç hukuksal işlemiyle mi yürürlüğe konmasına ilişkindir. Bu konuda herhangi bir işleme gerek olmadığı ileri sürüldüğü gibi, sonraki devletin böyle bir işleminin gerekliliğini savunanlar da bulunmaktadır. Ayrıca kanunlar arasında bir ayırım yapılarak, kamu hukukuna ilişkin kanunların el değiştiren ülke parçası üzerinde doğrudan yürürlüğe gireceğini, özel hukuka ilişkin kanunların ise bir işlem gerektireceği de ileri sürülmüştür. Pazarıcı, 49, 50.

¹⁰⁵ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Seda Örsten Esirgen, Osmanlı Devleti'nde Kanun Yapma Geleneği ve Cumhuriyet Döneminde Uygulanan Osmanlı Kanunları, (Ankara: Turhan Kitabevi, 2017).

¹⁰⁶ Sur, 158; Acer-Kaya, 393.

takdir yetkisine sahiptir. Sonraki devletin ilgili savcılık makamı, isterse davayı devam ettirebilir.¹⁰⁷

Görüldüğü üzere, devletin tüm yetkileri açısından sonraki devletin hakimiyeti esastır. Lozan Antlaşması örneğinde, bu yönde açık bir hüküm bulunmamasıyla birlikte, imzalanmasıyla ortaya çıkan sonuç, zaten her türlü yetkinin bağımsız ve tam olarak Ankara'da kurulan yeni Hükümete ait olduğu şeklindedir.

Diğer bir konu ise, haksız fiillere ilişkindir. Uluslararası hukuk uyarınca devlete atfedilebilir olan ve devletin herhangi bir uluslararası yükümlülüğünün ihlalini teşkil eden icrai ve ihmali davranışlar uluslararası haksız fiil olarak tanımlanmaktadır.¹⁰⁸

Bu çerçevede literatürde de, halefiyet anından önce selef devlet tarafından üçüncü bir devlete karşı işlenen haksız fiillerin sorumluluğunun ve üçüncü bir devlet tarafından selef devlete karşı işlenen haksız fiillerden doğan tazminat talebinde bulunma hakkının akıbeti ele alınmakta; hukukî sorunu selef devletin işlediği veya maruz kaldığı haksız fiillerden doğan hak ve yükümlülüklerinin halef devlete intikal edip etmeyeceği oluşturmaktadır.¹⁰⁹

Uluslararası uygulamada bir devletin ülkesinin bir parçasını ya da tümünü kendisine katan ya da bu ülkenin bir parçası üzerinde yeni kurulan bir devletin, ülkesini bırakan devletçe, katmadan önce işlenmiş haksız fiillerden sorumlu tutulmayacağı kabul edilmiştir.¹¹⁰

Toprak bırakan devlet, bu bırakıştan sonra varlığını korumaktaysa, kendi haksız fiillerinden, bunlar ülkesinin neresinde işlenmiş olursa olsun, yine kendisinin sorumlu olması gerekir. Haksız fiili işleyen ülke değil, o ülkede egemenliğini kullanan devletin organları ya da görevlileri olduğuna, ülkeyi bırakan devletin uluslararası kişiliği de değişmediğine göre, sorumlunun da değişmemesi gerekir. Bir devletin ülkesi tümüyle bir başka devlete geçse bile, aynı ilkenin uygulanması gerekeceği savunulmaktadır. Böylece uluslararası kişiliği ortadan kalkan devletle birlikte, onun işlenmiş

¹⁰⁷ Pazarıcı, 51; Acer-Kaya, 393.

¹⁰⁸ Söz konusu fiiller için kullanılacak terminoloji hakkındaki geniş bilgi için bkz. Pirim, 10-12.

¹⁰⁹ Pirim, 12, 13.

¹¹⁰ Meray, 181.

olduğu haksız fiillerden doğacak sorumluluk da ortadan kalkar. Ülke üzerinde yetkilerini (egemenliğini) kurmuş olan yeni Devlete bu sorumluluk geçmez.¹¹¹

Bu doğrultuda uygulama, devam eden devletin halefiyet tarihinden önce kendi uluslararası hukuka aykırı fiillerinin işlenmesinden sorumlu olmaya devam ettiğini göstermektedir. Ancak uygulamada uluslararası hukuka aykırı fiillerin işlenmesinden doğan yükümlülükleri halef devletlerin üstlenmesi gerektiğinin tanınmasına yönelik bir eğilim gözlemlemek mümkün olsa da, bu eğilim, bir uluslararası hukuk kuralına dönüşecek ölçüde yeknesaklık göstermemektedir.¹¹²

Konuyla ilgili ihtimallerin çoğu, halef ve devam eden devletlerin aynı anda var olduğu durumlarda gündeme gelmekte; bu durum ise, halefiyet/devamlılık tartışmalarının karmaşıklığına yol açmaktadır. Böylece halef devletlerin sorumluluğuna ilişkin belirsizlik, devam eden devletlerin sorumluluğuna ilişkin tartışmaları da kaçınılmaz olarak etkilemektedir. Özellikle Osmanlı ülkesinde gerçekleşen 1915 olayları ile ilgili olarak ele alınmak istenen bu konu, hukukî sonuçlarına ilişkin tartışmalardan önce¹¹³, tarihçilerin ve arşiv belgelerinin objektifliğine muhtaçtır.

SONUÇ

Devamlılığın iki ucu keskin bir kılıç olarak yorumlandığı¹¹⁴, halefiyetin ise belirsiz ve çekişmeli bir yaklaşımla değerlendirildiği uluslararası hukukta, Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti arasındaki ilişki, Lozan Barış Antlaşması çerçevesinde öngörülemez sonuçlar doğurması mümkün hukukî boşluklar bırakılmayacak şekilde düzenlenmiştir.

Yeni kurulan Türk devletinin dünyaya ilan ettiği ilkeler ve hedefler ışığında yürüttüğü barış görüşmeleri, 100. yılını tamamlayan bir Antlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlanmış; 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması, uluslararası hukuk açısından tam bağımsız ve egemen bir devlet olarak Cumhuriyetin ilanına zemin hazırlamıştır. Bütün bu sürecin, yeni bir devlet çatısı altında eşitlik, bağımsızlık ve çağdaşlaşma yolunda yürütüldüğü; Osmanlı siyasî, ekonomik ve hukukî yapısı geride bırakıldığı devletin

¹¹¹ Meray, 181.

¹¹² Öktem, 581.

¹¹³ Öktem, 581, 582.

¹¹⁴ Öktem, 581.

kuruluşunun her aşamasında kurucu kadro tarafından dile getirilmiştir. Bu doğrultuda Antlaşma metnine de yansıyan şekilde, geçmişin herhangi bir olası sorumluluğuna açık kapı bırakılmamıştır.

Uluslararası hukuk çerçevesinde halefiyet konusunun, gerek Lozan Antlaşması'nın imzalandığı dönemde, gerek yüzyıl sonra, tek bir doğrunun bulunmadığı ve mevcut siyasî şartlar ışığında sıklıkla yenilendiği bir kapsama sahip olduğu görülmektedir. Gerçekten, halefiyet ve devamlılık, hukukî sonuçları itibarıyla devletin tüm unsurlarına yansımakla birlikte; tarihsel süreç içinde öngörülebilirlik ve objektiflik açısından tutarlı bir uygulama geçmişini sunmamaktadır. Bu çerçevede yüzyıllık Cumhuriyet dönemini söz konusu tartışmalarla ilişkilendirebilecek herhangi bir hukukî ilişki de, uluslararası hukukun ötesindedir.

KAYNAKÇA

- Acer, Yücel-Kaya, İbrahim. Uluslararası Hukuk. 8. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2017.
- Akçay, Deniz. “Türkiye Cumhuriyeti/Osmanlı Devleti ve Ardıllık/Devamlılık Sorunsalının Görelileşmesi”, *Ermeni Araştırmaları*, 56, 165-210.
- Annual Digest of International Law Cases 1919-1922, Ed.: J.F.Williams-H.Lauterpacht, Cambridge University Press, 1932.
- Aybay, Rona. “Devletlerin Ardıllığı ya da Arazi Değişimi Nedenleriyle Ortaya Çıkan Uyrukluk Sorunları”, *Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Vecdi Aral’a Armağan*, (2001), 26-36.
- Çamyamaç, Anıl. “Bir Uluslararası Hukuk Müessesesi Olarak Uluslararası Örgütler Arasında Ardıllık”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C: 24, S: 1, (2022), 1-37.
- Doğan, İzzettin. *Devletin Milletlerarası Andlaşmalardan Doğan Hak ve Borçlara Halefiyeti Sorunu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1970.
- Dumberry, Patrick. “Is Turkey the Continuing State of the Ottoman Empire Under International Law?”, *Netherlands International Law Review*, LIX, (2012), 235-262.
- Kışla, Selcen Nur. *Uluslararası Hukukta Devletlerin Andlaşmalara Halefiyeti*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Meray, Seha L. *Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1977.
- Öktem, Emre. “Turkey: Successor or Continuing State of the Ottoman Empire?”, *Leiden Journal of International Law*, 24, (2011), 561-583.
- Örsten Esirgen, Seda. “Lozan Barış Görüşmelerinde İmtiyazlar Sorunu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: 28, S: 83, (2012), 87-114.
- Örsten Esirgen, Seda. *Osmanlı Devleti’nde Kanun Yapma Geleneği ve Cumhuriyet Döneminde Uygulanan Osmanlı Kanunları*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2017.
- Örsten Esirgen, Seda. “Lozan’ın Ardından Başlayan Bir Hukuki Mücadele: Karma Hakem Mahkemeleri”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, C: 8, S: 2, (2019), 309-339.
- Özdemir, Ali Rıza. “Lozan’da Başarıyı Ölçmek: Konular Bazında Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi (Lozan Antlaşması Özel Sayısı)*, S: 53, (2013), 155-200

Pazarıcı, Hüseyin. Uluslararası Hukuk Dersleri III. Kitap. 3.Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 1999.

Pirim, Ceren Zeynep. Devletlerin Uluslararası Sorumluluğa Halefiyeti. Ankara: Turhan Kitabevi, 2016.

Shaw, Malcolm N. Uluslararası Hukuk. 8.Baskı, Ankara: TÜBA Yayını, 2018.

Sur, Melda. Uluslararası Hukukun Esasları, 11.Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2017.

Zamuner, Enrico. "Le Rapport entre l'Empire Ottoman et la Republique Turque face au Droit International", *Journal of the History of International Law*, Vol. 6, (2004), 209-231.

